

Науменко Л. О.,

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПІДХІД ДО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті розглядається герменевтичний підхід до концептуального аналізу художнього тексту як мовної картини світу, когнітивне та комунікативне осмислення художніх текстів з боку дискурсивної парадигми.

Ключові слова: герменевтика, герменевтичний підхід, дискурс, інтерпретація, концепт, антропоцентризм, декодування тексту.

В статье рассматривается герменевтический подход к концептуальному анализу художественного текста, когнитивное и коммуникативное осмысление художественных текстов со стороны дискурсивной парадигмы.

Ключевые слова: герменевтика, герменевтический подход, дискурс, интерпретация, концепт, антропоцентризм, декодирование текста.

The article deals with hermeneutical approach to conceptual analysis of fiction texts as linguistic picture of the world, cognitive and communicative understanding of fiction texts from the side of discourse paradigm.

Key words: hermeneutics, hermeneutical approach, discourse, interpretation, concept, anthropocentrism, decoding of the text.

На сучасному етапі розвитку української лінгвістики герменевтика залишається в центрі уваги багатьох лінгвістів. Такий інтерес до даної проблеми викликаний, насамперед, інтерпретацією художнього тексту, антропоцентричністю сучасної науки, дослідженням когнітивної та комунікативної лінгвістики. Це знаходить вияв у тому, що ключовими поняттями у науковій парадигмі герменевтики завжди є дискурс, мовна і концептуальна картини світу, культурно-мовні концепти, індивідуальна свідомість та декодування художнього тексту.

Окремі аспекти і проблеми герменевтики висвітлені у наукових працях І. Гадамера, М. Гайдеггера, В. Дільтея, Ф. Шлейєрмахера, Г. Шпета, М. Бахтіна, О. Лосєва, Ю. Лотмана, Г. Поцєпцова та ін. Питання інтерпретації тексту в культурно-антропологічному аспекті досліджували Н.Д. Арутюнова, Г. Вежбицька, Б.М. Гаспаров, Ю.І. Левін, Ю.М. Лотман, Р.І. Павільоніс, Т.В. Радзієвська, Н.І. Сукаленко, В.М. Топоров та ін.

Дослідження дискурсу, окремі аспекти його вживання, функціонування розглядалися у працях Н.Д. Арутюнової, О.В. Падучевої, О.Б. Сиротініної, О.А. Земської. В україністиці дискурс вивчали Ф. Бацевич, Н. Волкогон, Н. Литвиненко, К. Кусько, К. Серажим, О. Селіванова, Г. Яворська та ін. Проте проблеми герменевтичного підходу до концептуального аналізу художніх творів потребують подальшого дослідження, пошуку нових методів аналізу. *Актуальність* даної проблеми визначається посиленою увагою щодо з'ясування ролі герменевтичного підходу у структурах художнього тексту та концептуального аналізу мовних одиниць як елементів мовної картини світу.

Об'єкт дослідження передбачає когнітивне та комунікативне осмислення художніх текстів з боку дискурсивної парадигми (*предмет дослідження*), тому що проблема розуміння, тлумачення тексту проєктується безпосередньо з вивченням дискурсу [9, с. 120], а концептуальний аналіз художнього тексту є аналіз одних концептів за допомогою інших [5, с. 4].

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні засади і визначити основні складові герменевтики та концептуального аналізу художнього тексту як носіїв мовної картини світу. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: 1) визначити основне поняття герменевтики; 2) розкрити головний зміст концептуалізації художнього тексту; 3) установити дискурсивний взаємозв'язок між поняттями у структурі художнього тексту.

Антропоцентричний підхід до дослідження мовних явищ є основою взаємозв'язку мови та мислення. Ще О.О. Потебня висунув положення про єдність свідомості й мови, яке він виводить із “глибини індивідуальності” [7, с. 69]. Аналізуючи взаємозв'язок мови та мислення, він довів, що свідомо діяльність особистості формується за допомогою мови, через те, що мова є формою існування мисленнєвої діяльності людини. Природа мови триєдина: мислення – мова – комунікація. Ці три значення поєднані між собою глибокою змістовністю, які впливають на внутрішній світ людини. На сприйняття людиною світу суттєво впливає концептуальна система, яка має в собі як вербалізовані, так і невербалізовані концептуальні моделі. Світ у свідомості людини проєктується через ці моделі. Ж.П. Соколовськавикористовує ще поняття “мовна модель світу”, виходячи із таких понять: “картина світу” і “мовна картина світу” [10, с. 21]. Г. А. Брутян називає “концептуальна модель світу” [2, с. 109], яка з одного боку, виступає асоціативно-вербальною системою, з іншого – як елемент когнітивної системи автора, що визначає його життєву і творчу домінанту. Індивід осмислює своє життя через призму концептів.

Концепт, що має різні дефініції та класифікації, у самому розумінні цього слова співвідноситься з філософською концепцією В. Гумбольдта та його послідовників (О.О. Потебні, Г.Г. Шпета) – про внутрішню форму слова. “Мова, – за В.Гумбольдтом, – це світ, що лежить між світом зовнішніх уявлень і внутрішнім світом людини” [3, с. 68]. За О.О. Потебнею, внутрішня форма слова нероздільна із зовнішньою і змінюється разом з нею. Внутрішня форма за Г.Г. Шпетом, – це правила, за якими створюються семантичні репрезентації [13, с. 151]. Оскільки концепт співвідноситься із внутрішньою формою, то концептуальна система відображає світобачення людини і є результатом індивідуального пізнання навколишнього світу. Тому вчені розрізняють мовну і концептуальну модель світу [2, с. 108]. Ці два поняття варто розглядати як два рівні єдиного образу світу у свідомості індивіда. На думку дослідників, різновидом мовної картини світу є індивідуально-поетична модель світу [6, с. 102]. Такий підхід, з одного боку, має філософське уявлення про мову, яке вніс В. Гумбольдт, а з іншого – герменевтичний

напрямок дослідження. У мові він вбачав творчий індивідуальний характер, що охоплює дійсність у відчуттях. А все, що пізнається за допомогою відчуттів, пізнається у просторі і часі. Ще до знайомства з мовою людина в певній мірі пізнає світ, володіє окремою інформацією про нього. Усвідомлення будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на основі тієї, якою він уже володіє. У лінгвістичній філософії В. Гумбольдт започаткував дослідження, у яких розроблялися питання зв'язку мови з мисленням людини, свідомістю, її внутрішнім світом, він першим поклав початок герменевтичному напрямку у лінгвістиці (період наукового трактування герменевтики починається від В. Гумбольдта та Ф. Шлейєрмахера) [1, с. 41].

На наш погляд, герменевтичний підхід до аналізу художнього тексту є найбільш доцільним. Зокрема, положення Олександрійської школи про контекстуально-історичне вивчення текстів на основі контексту епохи, антропоцентрично-адресатного підходу до тлумачення тексту. Аналізуючи текст, читач отримує інтерпретаційне та нормативне уявлення на основі граматичних, лексичних і стилістичних засобів. Читач сприймає текст і реагує на нього, “виникає квазідіалогічна зв'язність”, відбувається “мовна гра”, у якій вступає герменевтичне коло (адекватне сприйняття тексту, його аналіз, розкриття внутрішнього змісту тексту, його інтерпретація).

У кінці XIX на поч. XX ст. герменевтика розглядається як самостійна структура, що відображає найбільш суттєві ознаки внутрішніх і зовнішніх зв'язків у художньому тексті, репрезентує сукупність близьких за мовним та стилістичним значенням лексичних одиниць. Виходячи із цих визначень, можна стверджувати, що структурування когнітивної реалізації авторської свідомості потребує чіткої реалізації щодо визначення структури і виду концепту, встановлення критеріїв віднесення концептів до ядра і периферії концептуальної системи, виявлення специфіки понять художня і мовна картини світу. Тому для опису елементів з просторовим значенням у тексті художнього твору (опис-пейзаж, портретна характеристика персонажа) просторові параметри відображають природу статичного об'єкта у його синхронних ознаках і диференціюються на структуровані та неструктуровані концепти. До структурованих концептів об'єкта опису відносять його параметри, що вербалізуються структурованими актантами. Неструктуровані концепти визначають індивідуальні особливості об'єкта і мають аксіологічне значення [11, с. 134], що є характерними для концептуального аналізу тексту.

Своє відображення герменевтика знайшла у концепції Г. Гадамера, який уважав, що “у свідомості кожної людини формується модель світобачення. Індивідуальність унікальна за своєю природою в кожному конкретному індивідумі” [4, с. 404]. У концепції мови Г. Гадамер розвиває ідеї, висунуті Хайдеггером. На його погляд, мова має самостійне буття стосовно людського індивіда, він також визначає зв'язок людини зі світом і ставленням до світу. Г. Гадамер виявляє роль В. Гумбольдта у дослідженні розуміння мови як бачення світу. Продовжуючи думку Гумбольдта, Г. Гадамер приходять до висновку, що “в мові виражається весь світ” [4, с. 517], від образного до індивідуального світосприймання художнього твору.

Ф. Шлейєрмахер розглядав герменевтику як мистецтво розуміння художнього тексту. У своїй концепції він виділяє три ступені розуміння даного поняття “1) безсвідоме розуміння...; 2) свідоме..., що є основою передання досвіду щодо тлумачення самого тексту; 3) мистецтво розуміння” [14, с.83]. Основною умовою розуміння є “герменевтичне коло”. У його формулюванні принцип “герменевтичне коло” поєднує в одне ціле процес розуміння і сприймання на основі трьох рівнів: “декодування мовних одиниць художнього тексту; когнітивний рівень, виникає у разі труднощів при засвоєнні змісту художнього тексту; рівень “предметизації”, тобто розуміння тексту сприймається по-своєму” [14, с.83-84].

Такий підхід до дослідження даної проблеми вказує на те, що особливу роль відіграє герменевтика при *декодуванні значення художнього тексту* – “вміння розуміти певне стилістичне значення, “розшифровувати” певний стилістичний код вислову” [12, с.18], у якому моделювання структур розповсюджується не тільки на мовне ціле, але й на всі “правила мовної гри”, ситуації спілкування, вибору тактики суб'єкта у грі [8, с.117]. В основі герменевтики міститься глибока діалогічність, а основним її поняттям є герменевтичний трикутник (автор – текст – читач). Аналізуючи текст, читач отримує інтерпретаційне та нормативне уявлення на основі граматичних, лексичних і стилістичних засобів.

Отже, у мові художньої літератури герменевтичний підхід до концептуального аналізу тексту завжди визначається як “філософсько-історична категорія”, що спирається на мову письменника, його стиль та художню свідомість. Саме художня свідомість, у якій кожного разу відбивається історичний зміст тієї чи іншої епохи, її ідеологічні потреби та уявлення, взаємозв'язок літератури з дійсністю в їх теоретичному і практичному втіленні, набуває індивідуальної концептуалізації. Щодо стильових особливостей, які залучаються в контексті кожної епохи, то вони підпорядковані основній домініанті – визначення концепта. Уміння виділити в зображуваному предметі, явищі характерну рису чи ознаку дало можливість індивідуалізувати характери та формувати певне емоційне ставлення до образу в художньому тексті. Так, образ філософський – ідеальна форма зображення предметів і явищ матеріального світу, образ художній – спосіб і форма освоєння дійсності в мистецтві, що характеризується єдністю чуттєвих і смислових концептів. Художній образ у контексті твору є базовою виражальною моделлю творчої свідомості особистості. Саме художній образ за допомогою чуттєвої інтерпретації формує його індивідуальне бачення, встановлює дискурсивний взаємозв'язок у художньому тексті.

Таким чином, у структурі аналізу художнього тексту характерним є метод герменевтики, зокрема, декодування смислових частин художнього тексту і когнітивний принцип, який передбачає визначення мовних засобів щодо вираження і встановлення дискурсивних зв'язків у тексті.

Література:

1. Абрамов С.Р. Герменевтический анализ текста / Герменевтика: история и теория метода (краткий очерк). – Майкоп, изд-во АГУ, 2001. – 318 с.
2. Брутян Г.А. Язык и картина мира // Философские науки. –1973. – № 1.– С. 108-111.

3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
4. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. – К. : "Юніверс", 2000. – Т. 1.– 704 с.
5. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: Фреймовые сети // Мова. – Одеса: Одеський держ. ун-т ім І.І. Мечнікова, 2004. – С. 1-28.
6. Лазебник Ю. С., Ярмак В. И. Поэзия XX века: слово, текст, мир. – К. : Наук. думка, 1992. – 144 с.
7. Потебня А. А. Мысль и язык – К. : Синто, 1993. – 192 с.
8. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Монографическое учеб. пос. – К. : ЦУЛ, "Фитосоциоцентр", 2002. – 336 с.
9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К. : Брама, 2004. – 335 с.
10. Соколовская Ж. П. Исследование по лексической семантике. – Симферополь; Ялта : Крымское учебно-педагогическое гос. изд-во. –1999 – 2000. – Кн. 1-7.
11. Хамаганова В. М. Описательный текст в семиотическом аспекте: М.; Улан-Уде: Изд-во Бурятского гос. ун-та, 2000. – 157 с.
12. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови: Монографiя. – Запорiжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
13. Шпет Г. Г. Внутренняя форма слова: Этюды и вариации на темы Гумбольдта // Психология социального бытия. – М. : Воронеж, 1996. – 446 с.
14. Schleiermacher F. Sämtliche Werke. – В. 7. – Berlin, 1838. – 427 S.